

ÁLLAM-E AZ ISZLÁM ÁLLAM?

HORVÁTH Gergely Ádám

1. Bevezetés

[Szerkesztői megjegyzés: a műhelytanulmány készítése során kitűzött cél az önmagát Iszlám Államnak nevező alakulat államiságára vonatkozó reakciók bemutatása volt. A kutatás jelenlegi periódusa az iszlám szempontjából felmerülő, nemzetközi jogilag is releváns álláspontok bemutatására koncentrált. Ennek jegyében a szerző olyan forrásokból származó reakciókat is bemutat, amely források egyébiránt szélsőséges véleményeknek is helyt adhatnak: természetesen a szerző, a szerkesztők és a kiadó is elhatárolódik ezektől. Nem célunk ezen álláspontok népszerűsítése, mindazonáltal a tudományos véleményalkotás kívánalmaira tekintettel jelen esetben ezek a források is kiemelkedő jelentőséggel bírnak.]

Nem kapott nagy figyelmet amikor 2006-ban bejelentették az *Iszlám Állam Irakban* nevű szervezet létrejöttét. A dzsihádisták online sajtót leszámítva mindenki úgy gondolta, hogy csak az iraki al-Kaida váltott elnevezést.¹ 2013-ban az állam nevét *Iszlám Állam Irakban és Szíriában*-ra változtatták, amellyel jelezték, hogy Szíriára is egyre jobban kiterjesztik tevékenységüket, majd 2014 nyarán kikiáltották a kalifátust. A terror szervezet eddigre már annyira megerősödött, hogy a polgárháborúba sodródott Szíria és a szintén válságban lévő Irak jelentős területeit is uralma alatt tartotta. Ettől az időszaktól kezdve kezdték el komolyabban is vizsgálni az Iszlám Állam tevékenységét.

Dolgozatomban megpróbálok választ adni a következő, az Iszlám Állam államiságával kapcsolatos kérdésekre. Állam-e az Iszlám Állam? Elismeri-e az arab és muszlim világ? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ kapjunk rövi-

¹ Cole BUNZEL: *From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State*. The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World Analysis Paper, no. 19. (2015) 1–48.

den vázolom az államiság nemzetközi jog szerinti felfogását, illetve áttekintést nyújtok a közel-keleti társadalmak államhoz való viszonyáról. Végül dolgozatom második felében több forráson keresztül ismertetem az Iszlám Állam államiságáról az arab és muszlim világban kialakult jellemző véleményeket.

2. Államiság kritériumai a nemzetközi jog szerint

Georg Jellinek a 20. század elején a következő kritériumok alapján közelítette meg az államiság kérdését: államterület, népesség, valamint az adott terület és népesség fölött gyakorolt, főhatalom megléte. A nemzetközi jog nem alkotott külön definíciót az államiság meghatározására, hanem többé-kevésbé a Jellinek-féle alkotmányjogi szemléletet használja.² Az 1933-as montevideói egyezmény az államiság kötelező kellékeként sorolta fel az állandó lakosságot, a körülhatárolható területet, kormányzatot és a más államokkal való kapcsolatba lépés képességét. A montevideói egyezmény az akkori nemzetközi szokásjog írásba foglalásának volt tekinthető, illetve maga is a szokásjog részévé vált. A mai nemzetközi jogban alapvetően két elmélet létezik az államiság kötelező kellékeire vonatkozóan: a deklaratív és a konstitutív.³

A deklaratív elmélet hívei szerint egy entitás államnak tekinthető amennyiben megfelel a montevideói szerződés négy feltételének. A gyakorlatban ez nem mindig fedi a valóságot, így az elmélet felveti az úgynevezett de facto államok problémáját. Itt gondoljunk Észak-Ciprus vagy Tajvan eseteire: habár mindkét entitás maradéktalanul megfelelne a fentebb említett kritériumoknak, a nemzetközi jogban mégsem tekintjük őket államnak. Mindkét esetben az államként való elismerés ténye hiányzik.

A konstitutív elmélet követői a deklaratív elmélettel szemben úgy vélik, hogy az államként való elismerés is kötelező eleme az államiság kellékeinek. A konstitutív elmélet egyes követői szerint jelenleg egy paradigmaváltás figyelhető meg a nemzetközi jogban, aminek részeként az államiság kritériumai tovább szélesednek. Milena Sterio például úgy gondolja, hogy a montevideói egyezmény negyedik pontja (más államokkal való kapcsolatba lépés képessége) kibővült a következő három kritériummal: térségbeli országok és nagyhatalmak

² KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2011. 93.

³ Andrew COLEMAN: The Islamic state and international law: An ideological rollercoaster? *Journal of the Philosophy of International Law*, Vol. 5., No. 2 (2014) 79.

általi elismerés, emberi és kisebbségi jogok tisztelete, nemzetközi szervezetek működésében való részvétel, valamint a nemzetközi jog normáinak betartása.⁴

3. Államiság problémája a Közel-Keleten

A Közel-Kelet államainak határait az első világháború után többségében a nyugati nagyhatalmak különböző érdekei – például a Brit Birodalom esetében az Indiához vezető út biztosítása – alakították ki. Az ilyen módon létrejött országokban a nemzeti identitás és a területi szuverenitás nem esnek egybe, aminek egyik következménye, hogy az állam iránti lojalitást sok esetben felülírja az államok feletti vagy éppen annál kisebb identitástudat. Ez sokszor belpolitikai instabilitáshoz és akár területi konfliktusokhoz is vezethet. Gondoljunk itt például a négy állam (Törökország, Szíria, Irak, Irán) területén, elszórtan élő kurd nép helyzetére.

A Közel-Kelet egy másik sajátossága, hogy a térségben nem beszélhetünk európai értelemben vett, igazi nemzetállamokról – még az olyan történelmi identitással rendelkező ország, mint Egyiptom esetében sem. A tömegek lojalitása egy államok feletti identitáshoz, a muszlim közösséghez (*umma*), vagy az arab nemzethez kötődik. A különböző pániszlám és pánarab eszmék ennek nyomán alakultak ki és fejlődtek egymással párhuzamosan a 19. század végétől kezdve. E két eszmerendszer közül a 20. század 40-es éveiben létrejött arab 'nemzetállamokban' (Irak, Szíria, Libanon) az arab közösséghez való tartozás jutott nagyobb szerephez. Az új államok igyekeztek felzárkózni a Nyugathoz, amelynek egyik eszköze az erőltetett szekularizáció és ezzel párhuzamosan a vallás államosítása volt.⁵ Különösen igaz volt ez az 'arab szocializmus' úttörőire: Szíriára és Egyiptomra. Ezek a törekvések az 1960-as évek végéig viszonylag sikeresnek mutatkoztak, ám az 1967-ben Izraeltől elszenvedett vereség és a 1970-es évek gazdasági visszaesése kikezdte ezen rendszerek társadalmi támogatottságát. A 80-as évektől kezdve ezekben a szekularizált, vallást ellenőrizni kívánó, sokszor nagyon is autoriter berendezkedésű országokban a konzervatív iszlám mozgalmak egyre nagyobb támogatottságot élveztek, ezzel a pániszlám és sokszor fundamentalista irányzatokat erősítve. Ebben a legitimációs válságban erősödött meg az iszlám múltjában utat kereső, vallásos politizálás és

⁴ Milena STERIO: A Grotian Moment: Changes in the Legal Theory of Statehood. *Denver Journal of International Law and Policy*, Vol 39., No. 2. (2011) 233–236.

⁵ N. RÓZSA Erzsébet: *Az arab tavasz*. Budapest, Osiris, 2015. 37.

jöttek létre a vallási alapon szerveződő ellenzéki csoportok. A szekuláris arab rezsimek a társadalom reiszlamizációját igyekeztek beépíteni saját identitásképzükbe és politikájukba. Mindezt azonban ellenőrzött keretek között tették, így az állam megtarthatta alapvetően szekuláris jellegét. Ezzel szemben viszont a fundamentalista mozgalmak már az állam vallás alá kényszerítését követelték. Amikor 2001. szeptember 11. után a Nyugat a demokrácia exportjába kezdett, ugyanazt a rendet készült támadni, amit a fundamentalista csoportok – köztük számos terrorszervezet is – elpusztítani készült.⁶ Az iraki háború, majd az ‘arab tavasz’ következtében a térség államai meggyengültek, amelynek eredményeként kiterjedt, országhatárokon átnyúló területeket volt képes ellenőrzése alá vonni az Iszlám Állam nevű szervezet.

Az iszlám *ummához* és az arabsághoz tartozás mellett a törzsiség a harmadik tényező, amely alapvetően befolyással van az arabok identitására és ezzel szoros összefüggésben az államhoz való lojalitásukra is. Az arab törzsek Mohamed próféta színre lépése előtt úgynevezett törzsszövetségi államok keretei között éltek (pl. *Kinda törzsszövetség, ghasszanida és lakhmida állam*).⁷ A társadalom alapvetően törzsi jellege az iszlám felvétele után is megmaradt és a mai napig meghatározó jelleggel bír. Sokáig úgy tűnt, hogy a szekularizált, központosított arab nemzetállamokban –különösen a nagyobb városokban- a törzsi kötelékek egyre jobban veszítenek jelentőségükből, ám az ‘arab tavasz’ megmutatta, hogy a törzsi lojalitás még mindig meghatározó szerepet játszik az arab társadalomban. A nyugati beavatkozások következtében meggyengült államok területén nem egyszer a törzsek vették át a közigazgatás feladatait, ugyanis ténylegesen csak ők voltak képesek a lakosság biztonságát szavatolni. A törzshöz való tartozás jelentősége tehát ismét megnőtt.

Mindezek fényében nem meglepő, hogy az Iszlám Állam tudatosan épít a jelentősebb iraki és szíriai szunnita törzsek támogatására. Így például az adók beszedését, valamint az árvák és özvegyek nyilvántartását is a neki hűséget fogadott törzsek (köz)igazgatására bízta. Ezért cserében jelentős mértékű, természetbeni és anyagi juttatásokat nyújt a törzs tagjainak.⁸

⁶ N. RÓZSA i. m. 41.

⁷ MARÓTH Miklós: *Az iszlám. Változó Világ*, 65. (2007) 7.

⁸ Haian DUKHAN – Sinan HAWAT: *The Islamic State and the Arab Tribes in Eastern Syria*. 2014. <http://www.e-ir.info/2014/12/31/the-islamic-state-and-the-arab-tribes-in-eastern-syria/>; Jamal J. HALABY: *Sunni tribes in Iraq and Syria split over ISIS. The Arab Weekly*, 2015. <http://www.thearabweekly.com/?id=2345>

4. Iszlám államok

Az iszlám államfelfogása alapvetően tér el a nyugati modern államfogalomtól, amennyiben nem egy adott terület feletti legfőbb hatalommal bíró politikai entitásként, hanem a muszlim közösség (*umma*) iszlám jog (*saría*) alapján való kormányzását érti rajta. Ezt a felfogást tükrözi az is, hogy az arab nyelvben a ma államot jelentő *dawla* szó a 19. század végéig dinasztiát, uralkodóházat jelentett. Az Oszmán birodalom bukása után több muszlim gondolkodó is megfogalmazta az iszlám állam helyreállításának gondolatát. Habár az egész *ummát* egyesítő kalifátus létrehozása pusztán vágyálmom maradt, mégis több régióban sikerült – hosszabb-rövidebb ideig – úgynevezett modern iszlám államokat létrehozni.

Ilyen iszlám állam a mai Szaúd-Arábia, Irán, Pakisztán, Szudán, illetve ilyen volt a tálibok uralta Afganisztán 1994 és 2001 között. Mivel a Koránban és a *hadíszokban* nem szerepel túl sok konkrétum az államiságra és a kormányzásra vonatkozóan ezek a modern iszlám államok rendkívül különböznek egymástól. Egyetlen közös jellemzőjük, hogy mindegyikben a *sariát* használják a gazdaság és az igazságszolgáltatás területén.⁹ Ezek alapján kijelenthető, hogy maga az iszlám állam koncepció nem új jelenség. Azt viszont fontos észrevenni, hogy az előbb említett modern kori példák mind, egy már a nemzetközi jog rendszerébe betagozódott országban jöttek létre, nem pedig több állam területéből önkényesen kihasítva. Ez alól Szaúd-Arábia kivételt képez, ugyanis létrehozásakor az a helyzet állt elő, hogy a nyugati nagyhatalmak érdekei egybeestek a *vahhábita* szekta vezetője, Abdul Aziz Ibn Szaúd államépítő törekvéseivel.

5. Az Iszlám Állam államiságának megítélése a közel-keleti forrásokban

Nem meglepő, hogy a nemzetközi közösség integráns részeként egyetlen arab és muszlim többségű ország sem hajlandó elismerni az Iszlám Államot, valamint a térségbeli államok egy része csatlakozott is az Iszlám Állam elleni fegyveres koalícióhoz. A közel-keleti források alapvetően két szemszögből közelítik meg az Iszlám Állam körüli kérdéseket. Az egyik megközelítés a nemzetközi közjog módszereivel cáfolja meg az Iszlám Állam legitimitását, míg a másik az isz-

⁹ Nazih N. AYUBI – Nader HASHEMI – Emran QURESHI: Islamic State. In: John L. ESPOSITO (ed.): *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. Oxford Islamic Studies Online.

lám vallás doktrínáit felhasználva igyekeznek az Iszlám Állam létjogosultságát megkérdőjelezni. Az alábbiakban mindegyik típusú forrásból ismertetek pár jellemző példát.

Nasszer Zaydan, a Libanoni Egyetem nemzetközi kapcsolatok professzora két alapgondolat köré építi fel álláspontját az Iszlám Állam álamiságáról. Zaydan az Al-Anbaa újságban megjelent cikkében azt hangsúlyozza, hogy nem létezhet modern állam a nemzetközi közösségtől elszigetelten. Véleménye szerint ezt támasztja alá az is, hogy az államutódlásról szóló 1978-as bécsi konvenció alapján az utódállamnak -létrejöttének körülményeitől függetlenül- az elődállam bizonyos nemzetközi kötelezettségvállalásait továbbra is teljesítenie kell. Zaydan meglátása szerint az Iszlám Állam ennek a követelménynek nem tesz eleget, ezért államjogi szempontból nemlétezőnek tekinti. A professzor másik érve, hogy egy modernkori államban nem lehet a törvényhozás módszerének az *idsztihádot* (jogtudósok önálló véleménye) használni. Zaydan úgy véli, hogy a mai államok jogrendszerének meg kell felelniük egy sor, a nemzetközi közösség által alkotott normáknak, amelyeknek az Iszlám Állam *fatwái* nem felelnek meg, így az belpolitikai síkon is illegitim.¹⁰

Abdullah al-Ashal, a kairói Amerikai Egyetem Nemzetközi Jogi Tanszékének professzora azt hangsúlyozza egyik cikkében, hogy az Iszlám Állam egy új jelenség, amely nem illeszthető bele a ma ismert nemzetközi jogi alanyokról alkotott fogalmainkba. Meglátása szerint emiatt új szabályokat kellene alkotni arra vonatkozóan, hogy a nemzetközi közösség kezelni tudja ezt az új helyzetet. Arról viszont, hogy ezek milyen szabályok legyenek sajnos al-Ashal nem szól.¹¹

Ali al-Dosari, a Kuvaiti Egyetem Jogi Karának professzora szintén a nemzetközi közjog talaján állva állapítja meg, hogy az államoknak négy feltételnek kell megfelelniük: terület, népesség, az ezek feletti kormányzás és a nemzetközi közösség elismerése. Al-Dosari véleménye szerint az Iszlám Állam területi kiterjedése folyton változik, a stabilitás semmilyen jelét nem mutatja, ezért az álamiság ezen kritériumának nem felel meg. A népességet tekintve szintén nem felel meg a feltételeknek, mivel a meghódított terület lakosainak nagy részét elűldözi vagy lemészárolja. A kormányzást figyelembe véve Al-Dosari úgy látja, hogy a kalifátus kihirdetése ellenére az Iszlám Állam egyáltalán nem szabályozza az állam és lakossága, illetve a népesség egymásközi alapvető viszonyait, így a kormányzás elvárásának sem felel meg. A nemzetközi közösség

¹⁰ Nasszer ZAYDÁN: <http://anbaaonline.com/?p=268137> (2015) [Technikai okokból – szerkesztői döntéssel – a szerző által megadott arab nyelvű hivatkozások helyett azok internetes elérhetőségei szerepelnek.]

¹¹ Abdullah AL-ASHAL: <http://goo.gl/Lmtl6D> (2015)

elismerésének hiánya pedig azt bizonyítja, hogy az Iszlám Állam az államiság feltételeinek negyedik kritériumát sem teljesíti. Al-Dosari tehát összességében úgy látja, hogy a Iszlám Államot semmilyen tényező alapján sem lehet államnak tekinteni, ugyanis az államiság egyetlen kritériumát sem teljesíti. Nézete szerint az Iszlám Állam egy „abnormális entitás” a nemzetközi jog és az iszlám szempontjából egyaránt.¹²

A nemzetközi jogi módszerek mellett az iszlám vallástudomány szemszögéből is sokan bírálják az Iszlám Állam által kikiáltott kalifátust. A következőkben ebből a körből ismertetek négy, jellemzőnek mondható álláspontot.

2014 szeptemberében 122 muszlim jogtudós írta alá azt a nyílt levelet, amelyet az Iszlám Állam önjelölt kalifájának, Abu Bakr al-Bagdadinak és követőinek címeztek. A levél 24 téma köré csoportosítva bírálja az Iszlám Állam tevékenységét a muszlim teológia és jogtudomány főáramlatához tartozó szempontok alapján. A 29 oldalas levelet tudatosan az iszlám tudományok nyelvén, klasszikus arab nyelven fogalmazták meg, amelyet kilenc másik –köztük magyar – nyelven is közreadtak. A levelet Washingtonban hozták nyilvánosságra és aláírói között találjuk az egyiptomi főmuftit, az Al-Azhar több sejkjét, valamint számos nyugati országbeli muszlim jogtudóst, teológust és vallási vezetőt. Az államiság szempontjából érdemes kiemelni a kalifátusról és a nemzeti hovatartozásról szóló pontokat. A kalifátusról szólva a levél deklarálja, hogy 1924 óta nem létezik a kalifátus intézménye, amelynek létrehozásához az összes muszlim hívő többségének konszenzusa szükséges. Azzal, hogy az Iszlám Állam önkényesen kiáltotta ki a kalifátust *fitnát*, vagyis a muszlim közösség táborokra szakadását hozta létre. A szöveg kitér al-Bagdadi kalifaságára is. A levél megfogalmazói szerint amennyiben al-Bagdadi úgy értelmezi a kalifaságot, hogy az, aki nem ismeri el őt kalifának az nem muszlim, úgy a muszlimok 99%-át hitetlennek minősíti. Ha viszont muszlimnak ismeri el azt a több mint 1,5 milliárd hívőt, akik felett kalifa kíván lenni, akkor miért nem konzultált velük a kalifává való kinevezéséről? – teszik fel a kérdést a levél mögött állók. Amennyiben ez utóbbi eset áll fenn, akkor al-Bagdadi azért nem kalifa, mert senki nem választotta azzá. Ha pedig csak pár ezer követőjét ismeri el muszlimnak, akkor a muszlimok egy olyan kis csoport, akiknek nincs is szükségük kalifára. A gondolat azzal zárul, hogy megerősíti kalifátus csak a muszlim többségű országok vezetőinek, a muszlim teológusoknak és a muszlim hívőknek az egyetértésével jöhet létre. A levél másik, az államiságot érintő pontja a nemzeti hovatartozásról szól és al-Bagdadi azon kijelentését bírálja,

¹² Ali al-Dosari: <http://goo.gl/wG1EjD> (2014)

amely arról szól, hogy Szíria többé már nem a szíriaiaké, Irak pedig nem az irakiaké. Az önjelölt kalifa ugyanebben a beszédében arra is felszólította a világ muszlimjait, hogy aki megteheti az költözzön (vagyis hajtson végre *hidzsrát*) az Iszlám Állam területére. A levél írói ezzel szemben a prófétai hagyományra és egy Korán idézetre támaszkodva érvelnek amellett, hogy a hazaszeretet nem ellentétes az iszlám tanításaival. Al-Bagdadi azzal, hogy idegen emberekkel árasztaná el Szíriát és Irakot hasonlóan jár el, mint Izrael és a zsidó telepések Palesztínában –vélik a levelet közreadók.¹³

Más érvelést használ a Hizb ut-Tahrir nevű pániszlám szervezet az Iszlám Állam államiságával kapcsolatban. Ők úgy gondolják, hogy a kalifátus létrejöttének két alapvető feltétele van, amelyeket Mohamed próféta is követett, amikor Medinában megalapította a muszlimok első államát. Az egyik fontos szempont, hogy a terület, amelyen a kalifátus létrejön már rendelkezzen a régióra jellemző államiság kritériumaival, vagyis – más szavakkal – csak egy már létező államból lehet kalifátust létrehozni. Mivel az Iszlám Állam által elfoglalt, folyton változó kiterjedésű területek Irak és Szíria egyes részein zárványosan helyezkednek el, ez a kritérium nem teljesül, így az nem tekinthető valódi államnak. A Hizb ut-Tahrir másik érve, hogy a kalifátusnak rendelkeznie kell egy olyan, mindenki által elismert autoritással, amely képes megteremteni az ország belső és külső stabilitást, biztonságát. Ennek az autoritás-elismerésnek része a más államok általi elismerés is. A pániszlám szervezet szerint az Iszlám Állam nem rendelkezik ilyen autoritással, így nem teljesíti a kalifátus ezen feltételét sem.¹⁴

Az Iszlám Front nevű szíriai fegyveres csoporthoz közel álló Hayat Al-Sham Al-Islamiyat nevű egyesület al-Bagdadi kalifaságáról kiadott közleményében szintén az Iszlám Állam illegitimitásáról szól. Úgy vélik, hogy az önkényesen kikiáltott állam nem felel meg sem a *saría*, sem pedig a muszlim hagyományok által támasztott állam feltételeinek. Ők is kihangsúlyozzák, hogy a kalifátus létrehozása a muszlim teológusok és jogtudósok egyetértése nélkül semmis. Új elemként az egyesület érvei között megjelenik a kalifa személyével kapcsolatos kifogás is: egy, az *umma* által ismeretlen férfi kalifának való megtevése nem lehetséges a hagyományok szerint. Ez alapján a muszlim közösség egészében nem túl ismert al-Bagdadi kalifasága illegitim, érvénytelen.¹⁵

¹³ <http://www.lettertobaghdadi.com/>

¹⁴ Qataishaat, M. A. S. (2014). Media Statement Regarding ISIS's Declaration in Iraq. Hizb ut-Tahrir, 01/07/2014. (<http://www.hizb.org.uk/current-affairs/media-statement-regarding-isiss-declaration-in-iraq>)

¹⁵ <http://www.islamicsham.org/letters/1892>

Végül nézzük meg hogyan reagált egy rivális terror szervezet az Iszlám Állam kalifátusára. Az Arab-félsziget al-Kaidája közleményben nyilvánította érvénytelennek az al-Bagdadi által kikiáltott kalifátust. Az érvek elég hasonlóak a már ismertettekhez: hiányzik a muszlim világ teológusainak és jogtudósainak egyetértése. A terrorszervezet a különböző konzervatív iszlám csoportok közötti fegyveres ellentét (*fitna*) szításával is megvádolja az Iszlám Államot rövid, elutasító közleményében.¹⁶

Összességében elmondható, hogy a nemzetközi közjog szemszögéből vizsgálódva az Iszlám Állam ugyan megfelel az államiság egyes kritériumainak, ám a nemzetközi közösség elismerésének hiánya egyértelművé teszi, hogy nem tekinthető államnak. Ennek megfelelően a közel-keleti államok egyike sem ismeri el a terror szervezet államiságát. Ezen túlmenően – a nemzetközi közjog rendszerén kívül – az iszlám jogelvei és hagyományai szemszögéből vizsgálódó muszlim források túlnyomó többsége szintén elutasítja az Iszlám Állam kalifátusát és egész eszmerendszerét. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy az Iszlám Állam igényt tart-e más államok vagy éppen az iszlámot másként értelmező jogtudósok elismerésére. A terror szervezet eddigi működését és cselekedeteit tekintve a válasz nagy valószínűséggel nem a feltett kérdésre.

¹⁶ <https://goo.gl/o5oTyR> (2014)